

luk szóló írás nem hatásvizsgálat, hanem a két pietista nőíró műve párhuzamosságainak a bemutatása.

A sok érdekes tanulmány olvastán az a kívánság fogalmazódik meg az olvasóban, hogy jó lenne a bemutatott útleírások antológiáját is kézbe venni. Németh S. Katalin ezt az igényt részben ki is elégíti, amikor újraközi 2000-ben kiadott *Mutatványát egy készülő antológiából*. A most közreadott tervezet a korábbi változathoz képest bővebb. A 17. század első feléből újabb szemelvények kerültek a tanulmány elejére – Wilhelm Dillich, Johann Wild, Salomon Schweigger, Adam von Herbenstein munkáiból. Újdonságnak számíthatnak lezárásként a Johann Keilhacknertől fordított részletek is 1700-ból. Mindegyik szöveg Németh S. Katalin fordítása! Kár, hogy nem mindegyik előtt olvasható bevezető eligazítás a szerzőről és művéről. Reméljük, hogy az *Antológia* egységesen fogja majd summázni a vonatkozó hasznos tudnivalókat.

A *Függelék* közli a tanulmányok eredeti megjelenési helyét, és megtudható az is, hogy az eredeti közléshez képest lényegi változtatás nem történt. Ezért fordul elő, hogy – bizonyára az elfogult német szakirodalom alapján – két szerző is megkapta az „első hivatásos német író (Berufsschriftsteller)” címet: Martin Zeiller a 169. lapon és Erasmus Francisci a 204. lapon. Sajnáljuk azt is, hogy legalább a távoli időpontban keletkezett azonos témájú írásokat nem dolgozta egybe a szerző, mint az 1996-ban közreadott Salomon Schweigger útleírásának ismertetését és a *Kitaláció és valóság Magyarország 17. századi német leírásaiban* címűt, amely 2004-ben jelent meg. A cikkek hivatkozásait is változatlanul hagyta. Így ha saját tanulmányára utalt, nem jegyezte meg, hogy a hivatkozott tanulmány a kötetben rögtön hozzáférhető. A tanulmányok sem utalnak az *Antológia*-tervezetbe felvett szemelvényekre. Nagyon hasznos viszont a szakirodalmi bibliográfia a kötet végén. Egyaránt segíti az utazási irodalom és a magyar–német kapcsolatok kutatóit.

P. VÁSÁRHELYI JUDIT

V. Molnár László, II. Katalin cárnő és az „északi kolosszus”, Tanulmánykötet, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése, Kaposvár, 2014, 189 p.

II. Katalin az *Oroszország neve (Imja Rosszija)* című játék oroszországi verziójában bekerült a fináléba, és a 11. helyen végzett. A verseny tisztaságát, illetve a helyezések valós alakulását illetően felmerültek kételyek: ám ahhoz talán nem férhet kétség, hogy a cárnőnek helye van a legmeghatározóbb orosz történelmi szemlélyiségek között. A játék apropóján 2009-ben *A tizenkét legnagyobb orosz* című, Szvák Gyula szerkesztésében készült kötet (*A tizenkét legnagyobb orosz*, szerk. Szvák Gyula, Budapest, Russica Pannonica, 2009) részletes ismertetést ad az utolsó körben részt vevő tizenkettőről: az írók, cárok és hadvezérek közé egyetlen női versenyző került, Nagy Katalin, akinek életrajzát V. Molnár László készítette el (Szuorov életrajzát ugyancsak V. Molnár László jegyzi: *Alekszandr Vasziljevics Szuorov = A tizenkét legnagyobb orosz* 2009, i. m. 157–176). Ez az életutató összefoglaló írás fontos helyet kap a szerző új tanulmánykötetében is, amelynek egyes darabjai különböző aspektusból taglalják a cárnő személyiségét, tevékenységét és uralkodásának körét.

A szerző alapvetően háromféle tanulmányt válogatott kötetébe, melyeknek szoros vagy épp lazább kapcsolódási pontjaként II. Katalin szolgál: az írások zömét életrajzok adják, melyek egy-egy történelmi esemény részletes, kronologikus leírásával (*II. Katalin és a török félhold*, melyben az orosz–török háborúkról esik szó), vagy egy átfogóbb, a kulturális–tudományos életet érintő téma bemutatásával (*Orosz–amerikai kapcsolatok a függetlenségi háború időszakában, Német tudósok a pétervári akadémián*) váltakoznak. V. Molnár László a 18. századi Oroszország kutatójaként kiválóan ismeri a bemutatott korszak minden részletét, aminek köszönhetően rávilágít kevésbé ismert összefüggésekre is: így például arra, hogy Katalin Patyomkin után következő kegyence, Pjotr Zavadovszkij a cárnő unokájának, I. Sándornak

uralkodása alatt az első közoktatásügyi miniszter lett (22).

II. Katalin tevékenysége, mint a legtöbb nagy uralkodóé, ellentmondásos. Oroszország a cárnő idejében európai nagyhatalommá vált, fellendült a kereskedelem és a gazdasági élet. Jelentős területekkel növekedett az ország, a Törökországgal vívott háború eredményeképpen visszafoglalták a Fekete-tenger, a Krím és a Kubán vidékét, szibériai területekkel és Lengyelország három felosztásával pedig az ország területe 500 ezer km²-rel növekedett (19). Számokkal kifejezve, „uralkodásának harmincnégy éve alatt a birodalom népessége 18 millióról 37 millióra, a városok száma 45-ről 634-re, a manufaktúráké 567-ről 1200-ra növekedett, az állami bevétel pedig 20 millióról 60 millióra gyarapodott.” (60). Katalin híres volt irodalmi érdeklődéséről és művészetpártolásáról: a rendkívül művelt cárnő már fiatalkorában a francia felvilágosodás nagyjainak írásain nevelkedett, s uralkodóként is Voltaire, Diderot, d’Alembert barátságát kereste (17). Ám a kötet egyértelműen rámutat, hogy Katalin felvilágosult imázsa csak látszat volt, a cárnő valójában nem törekedett az állam berendezkedésének lényegi megváltoztatására, s birodalmában az ellenszegülők kegyetlen büntetésre számíthattak: „Kortársai közül csak kevesen ismerték fel, hogy Katalin kacérkodása a felvilágosodás haladó gondolataival valójában csak póz, jól leplezett »fogás« volt, ami mellett elsikkadt a lényeg: a feudális-jobbágytartó orosz társadalom valódi tartalma, a rafináltan leplezett önkényuralom, az elnyomás és a szociális jogfosztottság szomorú valósága, amely a birodalom népességének jelentős részére megnyomorító erővel hatott.” (19). Az utókor számára így kettős kép alakult ki: egyrészt olyan jelentős fejlesztések kapcsolódnak hozzá, mint az új kórházak és szociális intézmények létesítése, az út- és csatornahálózat építése, a hadsereg fejlesztése, az oktatás- és egészségügy, valamint a közigazgatás reformja (9). Nagy hangsúlyt helyezett a tudomány támogatására is: a Pétervári Tudományos Akadémia és a Művészeti Akadémia támogatása, az Orosz Akadémia megalapítása, külföldi könyvek terjesztése, tehetséges irodalmárok, tudósok munkájának segítése fűződik

a nevéhez (10). Jól példázza azonban Katalin két arcát az 1767–68. évi Törvényszerkesztő Bizottság munkájának előkészítéséhez írt, felvilágosult eszméket tartalmazó *Nakaz (Tervezet)*, mellyel kivívta egész Európa elismerését, ám amelynek egyetlen pontja sem valósult meg, és a népesség számottevő többségét kitevő jobbágytság nyomorúságos helyzete változatlan maradt. Az utolsó két tanulmány (*A társadalmi gondolat fejlődése és kudarca; A rebellis kozákvezér, Jemljan Pugacsov*) éppen ezt az aspektust kifejtve a társadalmi egyenlőtlenségek óriási mértékét és a brutálisan levert Pugacsov-lázadást dolgozza fel. Erre a kettős képre utalnak a gyakran hangsúlyozott elnevezések is: a Voltaire által „isteni Cateau”-ként, „Nagy Törvényhozóként” vagy „Észak Szemiramiszaként” emlegetett uralkodónő Puskin szerint inkább a „szoknyás és koronás Tartuffe” nevet érdemelte ki.

A kötet első írása a cárnő életének rövid összefoglalását, magánéletének és uralkodói tevékenységének vázlatát adja. Katalin magánéletének változatosága közismert tény, így az életút ismertetésének elmaradhatatlan részét képezi kegyenceinek felsorolása: Szergej Szaltikov gróf, az államcsínyben és Péter meggyilkolásában jelentős szerepet játszó Grigorij Orlov, vagy épp Grigorij Patyomkin is köztük tartozott. A híressé vált Patyomkin-falvak kiötlőjéről külön tanulmány szól, hiszen nemcsak mint Katalin nagy szerelme (akivel a hagyomány szerint titokban házasságot kötöttek), de mint jelentős államférfi, hadvezér és diplomata is figyelmet érdemel. A származásával, sikeres pályájával kapcsolatos tényeket a talán kevésbé ismert jellemrajz és Katalinhoz fűződő viszonyának kibontása színesíti. Katalint bonyolult és szenvedélyes kapcsolat fűzte a szeszélyes, gyakran melankolikus és depresszió gyötörte férfihez, „akit leveleiben arany fáciának, büszke kozáknak, moszkovitának, bozóti tigrisnek, oroszlának, hitetlen gyaurnak és márványszobor szépségnek becézgetett” (31). A szerző itt sem jár el másképp, mint többi írásában, és a cárnőt megigéző férfiről rögtön közöl egy másik, teljesen ellentétes véleményt; Robert Gunning angol követ beszámolója a következő képet festi róla: „Patyomkin tábormok körülbe-

lül egy hónapja érkezett ide a harcterről, ahol a háború eleje óta működött és ahol úgy halom, mindenki utálta. Valóságos óriás, groteszk megjelenésű ember és távolról sem lebilincselő jelenség.” (30).

A nagy katonai sikerekkel és a birodalomhoz csatolt jelentős területekkel járó 1768–1774 és 1787–1791 közötti orosz–török háborúk igen aprólékos leírását a törökök ellen vívott csatákban és Lengyelország három felosztásában nevet szerzett legendás hadvezér, Szuворov élet-története követi.

A külpolitikai események taglalásának folytatásaként az orosz–amerikai gazdasági, kulturális és politikai kapcsolatokat tárgyalja a szerző, melyben kölcsönösen élénk érdeklődésről esik szó mind a két ország tudományos akadémiáinak együttműködése, mind az egyre élénkülő gazdasági kapcsolatok tekintetében. A 18. század második felében a Pétervári Tudományos Akadémia tudósai rendszeres levelezésben álltak amerikai kollégáikkal, így a következő tanulmányok egyikének főszereplője, Lomonoszov is. A halász fiából akadémiakussá lett Lomonoszov valóban mesébe illő felemelkedése és pályája kalandoktól és botránnyoktól sem volt mentes, ám a természettudományok és a filológia területén elévülhetetlen érdemeket szerzett polihisztor kétségtelenül az orosz tudományos élet egyik legkiemelkedőbb alakjává vált.

A tudományos élet fellendülésének említésre méltó témáját alkotják azok a német származású tudósok, akik a század során a Pétervári Tudományos Akadémián tevékenykedve jelentős eredményeket értek el. Még érdekesebb azonban Jekatyerina Daskovának, II. Katalin egykori barátnőjének története, aki nő létére a korban meglehetősen szokatlan tisztet töltött be: a cárnő 1783-ban a Pétervári Tudományos Akadémia, majd az Orosz Akadémia elnökévé nevezte ki. A tizenhét évig tartó európai körút után visszatérő, művelt, több nyelven beszélő, Voltaire műveit oroszra fordító Daskova elnöki tevékenységéhez köthető számos térkép, kalendárium kiadása, szakmai folyóiratok terjesztése, vagy Lomonoszov összes műveinek megjelenítése.

A kulturális–tudományos élethez köthető és

nem kevésbé fontos F. I. Jankovic iskolaszervező tevékenysége, akit II. Katalin felkért, hogy osztrák mintára végezze el az orosz iskolarendszer átszervezését. Nevéhez nemcsak az elemi iskolák reformja és a pétervári tanítóképző felállítás, de módszertani újítások egész sora és számos tankönyv írása fűződik.

A kötet rengeteg információval, adattal, tény-nyel látja el az olvasót, ám ez nem kelti a túlszűfolttség érzését, hiszen a szerző ügyesen közbe-közbe-fűz egy anekdotát, olykor szellemes megjegyzésekkel, érdekes vagy szórakoztató történetekkel lazítja a roppant tudásanyagot. Olyan meglepő, váratlan adalékokkal színesíti a tudományos kutatást, mint hogy Patyomkin nem hordott alsóneműt (31), vagy Katalin gyermekkoráról és gerincferdüléséről szólván megemlíti, hogy „évekig fűzöt kellett viselnie, melyet a legjobb helybeli »szakember«, a stettini hóhér készített neki” (11). Egy Lomonoszov temperamentumos természetét érzékeltető anekdotából pedig megtudhatjuk, hogy német professzortársait egy szóváltás alkalmával azzal fenyegette meg, hogy kiveri a fogukat, ha tovább vitatkoznak vele (116).

A tanulmánygyűjtemény írásait összegezve az olvasó számára világossá válik, hogy az erősekező, reformer uralkodók megítélése ritkán lesz egyöntetűen pozitív, s nincs ez másképp Katalin esetében sem. Bár a szerző az előszóban elmeséli, pályája kezdetén hogyan lett szenvedélyes kutatója a katalini aranyornak és a cárnő életének, mégsem elfogult vele szemben: szinte mindegyik tanulmányban felhívja a figyelmet a kettős Katalin-képre. Ez a kép csak egy nagyon alapos, a témát minden lehetséges aspektusból körüljáró kutatásból született, s így az olvasó sokkal többet kap annál, mint amit egy ismeretterjesztő műtől várhat: egy árnyalt, rétegzett jellemrajz bontakozik ki, melyben egymás mellett áll az erős, okos, rendkívül művelt uralkodó, de a kegyetlen zsarnok, a képmutató tetszelgő, sőt, az esendő, gyenge és érzelmes ember is.

Katalin cárnő jelentősége túlmutat az orosz történelmen és kultúrtörténeten, hiszen, mint arra a szerző nyomatékosan felhívja a figyelmet, az uralkodó egész élete során intenzív

kapcsolatban állt a felvilágosodás nagy gondolkodóival, s az európai kortársak a felvilágosult uralkodó mintaképét látták benne. V. Molnár László kötetét ezért nemcsak szlavisták, de a felvilágosodás iránt általában érdeklődő olvasók is haszonnal forgathatják. A szerző elvitathatatlan érdeme, hogy Katalin korának bonyolult, olykor ellentmondásos viszonyait közérthetően, de mégis igen precízen, a részletek iránti érzékenységgel mutatja be.

PIRGER ORSOLYA

Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume XV. Bibliothèque de l'Académie de médecine, Bibliothèques interuniversitaires de santé (médecine et pharmacie), Bibliothèque centrale du Service de santé des armées, Bibliothèque du Muséum national d'histoire naturelle, Bibliothèque de l'Observatoire de Paris, Bibliothèque de l'École polytechnique, Bibliothèque de l'École nationale des ponts et chaussées, Bibliothèque du Conservatoire national des arts et métiers, Bibliothèque du Sénat, par Yvonne Fernillot, Pierre Aquilon, Genève, 2014, Droz (Histoire et civilisation du livre, vol. 34.) 407 p.

A francia nyilvános könyvtárakban őrzött ősnyomtatványok számbavétele, és egy modern könyvkatalógus sorozatban történő közreadásának munkái az 1970-es években indultak. Az akkori tervek szerint történelmi régióként haladnak a munkákkal, és a sorozat darabjainak számozását előre meghatározták. Az első kötet 1979-ben jelent meg (Champagne–Ardenne), máig 17 kötet kézbe vehető, a 9. számú hiányzik még (Nord Pas-de-Calais), és persze a folytatás. Még hosszú évtizedek kellenek a teljes munka befejezéséig, és további 10 kötet (a nemzeti könyvtár nélkül) megjelentetése.

Ahogy a kötet hosszú címében szereplő könyvtárak elnevezéséből is sejthetően jól látszik, egy olyan könyv együttest mutat be ez a katalógus kötet, amely tematikájánál fogva speciális gyűjteményt alkot. A 15. század tudományos szakkönyvtárának közös katalógusa ez. Alapvetően általános orvostudomány,

gyógyszerészet, és sebészet. [A legtöbb művet a *Bibliothèque de l'Académie de médecine*, *Bibliothèques interuniversitaires de santé (médecine et pharmacie)* őrizte meg (113, illetve 97 kötet).] Az élettudományok területe kívülül a botanikával, az asztronómiával, illetve a természetre vonatkozó legátfogóbb ismeretekkel. Nem jelenti ez azt, hogy ezek a természettudományi szakkönyvtárak elfeledkeztek volna a teológiai, vagy a filozófiai alpművek beszerzéséről. A Francia Szenátus (*Bibliothèque du Sénat*) könyvtára pedig nem kevés jogi munkát is megőrzött.

A katalógusban 272 kötet részletes leírása található (337 mű). Ezt egészíti ki azoknak a kolligátum köteteknek a bemutatása, amelyekben egy-egy ősnyomtatvány is fennmaradt. Vagyis az *incunabulum* katalógus lehetővé teszi azt is, hogy a történetileg kialakult kézirat–ősnyomtatvány, ősnyomtatvány–16. századi nyomtatvány, illetve kézirat–ősnyomtatvány–16. századi nyomtatvány együtteseket egyben is láthassuk. A kötetekben szereplő kézírásos bejegyzések *in extenso* szerepelnek a most kézben tartott kötetben, részletes jegyzetekkel az egyes személyeket, a rájuk vonatkozó szakirodalmat tekintve is. Emellett feltűnően gazdag az *opera omnia* jellegű kiadásokban szereplő kisebb munkák bemutatása. Nem magától értetődő ugyanis az, hogy egy Galénosz „minden munkái” alatt mit értettek mondjuk 1490-ben, Velencében (Cat. Nr. 110.). A mostani kötet-katalógus ezt a tételt például a 115–128. oldalakon részletezi, bemutatva a kiadásba (Diomedes Bonardus) felvett 78, Galénosznak tulajdonított munkát. Valamennyit azonosítva, és jelezve, hogy az ősnyomtatvány kiadásokban ezek még hol szerepelnek.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy ez a katalógus egyben a 15. század második felének élettudományi szakkönyvtárát is bemutatja. Az akkor olvasott, a gyakorlatban alkalmazott ókori, középkori, és kortárs szerzők műveit. Jól követhető az is, hogy milyen ütemben jelentek meg nyomtatásban ezek a művek, és külön érdekes látni köztük az arab, illetve zsidó szövegek latin fordításainak kiadásait is. Ezt a „szakmai gyűjteményt” egészítik ki a metszetekkel különösen gazdagon illusztrált kiadások,